

ADATOK KEMÉNY ZSIGMOND »ZORD IDŐ« CZÍMŰ REGÉNYÉNEK FORRÁSAIHOZ.

(Első közlemény.)

19. sz.

I.

Kemény Zsigmond, regényírásunk legkiválóbb mestere, már pályája kezdetétől fogva különös szeretettel tanulmányozta történelmünknek a mohácsi vészt követő korszakát. Erős érzéke az élet tragikai mozzanatai iránt ösztönözhetette őt, hogy a magyar nemzet életének ezen szomorú drámáját, melynek végkifejlete három századra belényül közéletünkbe, méltó formában megírja.

Már írói fellépésének első terméke *A mohácsi veszedelem okairól*¹ szóló értekezése előzetes tanulmányul tekinthető a mohácsi vészt követő korból vett szépirodalmi kísérletéhez, *Izabella királyné és a remete*² cz. alatt közölt regénytörredékéhez. Izabella királynéval és Martinuzzival foglalkozó regénytörredéke után hosszabb idő múlva ismét felveszi ezt a tárgyat és megalkotja belőle legjobb regényét, a *Zord időt*, a melynek első része a *Budapesti Szemle* 1857—58. évi folyamában jelent meg; az egész regény pedig könyvalakban 1862-ben látott napvilágot.³ Felfogása a tárgyról itt sem változott, de minő nagy a különbség a compositioban és kidolgozásban.

Keménynek már előbbi regényeiben is feltalálhatók írói egyéniségének kiválóságai, de olyan öntudatos összehangzásban sehol sincsenek mint itt. Nehéz eldönteni, hogy az elemző lélekbuvár, az emberi és a korviszonyokba mélyen betekintő philosoph-politikus, vagy a gazdag, de mindig fegyvelmezett képzelettel megáldott költő, ki életet tud önteni legelvontabb eszméibe is, mulja-e felül egymást a *Zord időben*.

E munka azonban különösen mint korrajz érdemel figyelmet,

¹ 1838-ban a *Nemzeti Társalkodó*ban jelent meg.

² Részleteket közölt belőle 1840-ben az *Athenaeum*, 1841-ben a *Nemzeti Társalkodó*.

³ Második kiadásban 1883-ban jelent meg, legutóbb pedig 1897-ben *Báró Kemény Zsigmond összes művei* (Gyulai Pál-féle kiadás) 8-ik köteteként.

mert, bár szerkezetileg Kemény legsikerültebb regénye, meséjével különösebb érdeklődést nem igen tud kelteni. De mesterien érzeti, hogy a politikai változás, melyet a feldarabolt országban a török urasága idézett elő, sajnálatos változást hozott létre az erkölcsi életben és gondolkodásban egyaránt, s e bomlás és pusztulás közepette nincs semmi biztató, a mi egy jobb társadalmi élet derengő hajnalát sejtetné. Minden nyomorával és züllöttségével feltárul előttünk a török hódítás e korszaka, melyet nem nagyjában és külsőségeiben rajzol meg a költő, hanem bemutatja legaprólékosabb részleteiben, hogy a mult viszontagságaiból politikai és erkölcsi okulást adjon az olvasónak.

Általában elmondhatjuk, hogy Kemény történeti regényei közelebb állanak a történelemhez, mint bármelyik más regényírónké, mert nemcsak a kor rajzában, hanem alakjaiban és meséiben is a történeti valóság uralkodik a kigondolt részletek felett. A történeti hűség azonban nála mély történeti belátással párosul, úgy, hogy e tekintetben, mint egyik bírálója mondja,¹ »valósággal fölfedező érdemei vannak.« A mellett, hogy lelkiismeretesen felhasználja a krónikák adatait, különösen gondja van rá, hogy a hagyomány kúsza szálaiból kikerekített egész és élethű képet adjon, melyet aztán mindig alá tud rendelni a regény költői célzatainak.

A történeti hűség kérdésével Kemény elméletileg is foglalkozott az *Élet és irodalom* cz. tanulmányában, a hol különösen hangoztatja, hogy tisztelni kell a történelmi hűséget; épen azért a történeti regényírónak főként az emlékiratok és krónikák tanulmányozását ajánlja: »Lehetetlen — úgymond,² — az emlékirónak a nagy dolgokat csekélynek nem kürtölni, a kicsinyeket részletességgel nem rajzolni és elbeszéléseiben vissza nem tükrözni a kor szellemét igazságtalanságaival, korlátoltságaival, és szenvedélyeivel együtt. A krónisták és emlékirók e hibái mind a regényírónak gyümölcsöznek. Ő így ezer részlet birtokába jut, melyet az elbeszélő történetírótól sohasem hallott volna meg, és észrevétlenül avattatik be a lefolyt századok szellemébe.« Ezen szavaival látjuk megokadatolva, miért merítette Kemény regényeinek anyagát oly szívesen a krónikákból és emlékiratokból. Ez egyszersmind magyarázatát adja annak is, miért sikerült neki annyi közvetlenséggel feltárni a multat.

Regényeinek a történelemhez való közelsége ösztönözt arra, hogy kísérletképen a *Zord idő* forrásait vizsgáljam és rámutassak azokra a helyekre, melyek kétségtelenül valami határozott forrásra vezethetők vissza, mellőzve azon részleteket, melyek az általános történeti tudás vagy egyéni felfogás eredményeinek látszanak. Ámbár általánosságban ismert dolog, hogy Kemény az emlékira-

¹ *Szépirodalmi Figyelő*, második évfolyam, 1861—2.

² *Élet és irodalom*. Olcsó könyvtári kiadás. 1883. 55. l.

tokat és krónikákat történeti regényeinek megírásakor lelkiismeretesen tanulmányozta és adataikat a maga művészi céljaira fel is használta; de hogy minő módon és mértékben tette azt, tudtommal ez ideig még egyik regényénél sem mutatták ki részletesen. Azt hiszem tehát hogy nem végeztem teljesen fölösleges munkát, a midőn ezt Kemény legjobb regényével megkísérlettem, mert az író alkotási módjának megítélésénél nem utolsó föltétel tudni, mit talált készen forrásaiban, s mit adott hozzá a maga leleményéből.

Vizsgálataimnak végeredményét előrebocsátva, a legnagyobb valószínűséggel kimondható, hogy Kemény Zsigmond regénye megírásánál alapvető tanulmányul Szalay László *Magyarország történetének*¹ negyedik kötetét olvashatta, s hogy műve írásánál fel is használta, az alább következő idézetek kétségtelenül igazolják. E mellett felhasználta a modern történetírók művei közül még Horváth Mihálynak *Utyeszenich Frater György élete*² című munkáját. De Szalay történeti munkájának az érdeme, hogy pontos forrásutalásaival figyelmeztette őt az egyes krónikaszerű részletek bővebb megismerése céljából Verancsicsra és Istvánfira.³ Azonban különösen Verancsics munkái⁴ voltak gyümölcsözőek reá nézve. Közülök nagy haszonnal forgatta Verancsicsnak Giovio, vagy latinosan Iovius Pál olasz történetírónak nagy munkájára (*»Historiarum sui temporis libri XLV. (1494—1547.)*) írt latin levelét,⁵ a melyben, mint bizalmas barátja, munkájának magyarországi dolgokat tárgyaló részére tesz érdekes helyreigazító és kiegészítő megjegyzéseket. Kemény forrása volt még egy Verancsics Antalhoz intézett levél⁶ is, a mely Buda 1541-i veszedelmét beszéli el. Verancsics magyar nyelvű történelmi dolgozatai közül pedig felhasználta azt a krónikáját, a melynek latin czime: *Memoria rerum, quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius.*⁷ Ezek voltak tehát a fő forrásai. A regény tárgyául szolgáló korszakot ismertető egyéb krónikák és emlékiratok felhasználása inkább csak feltehető, (pl. Szerémi György *Emlékiratai Magyarország romlásáról,*)⁸ vagy alig bizonyítható (mint pl. Pray: *Historia regum Hungariae,*⁹

¹ Megjelent 1854-ben Lipcsében.

² 1859-ben jelent meg a *Történelmi Zsebkönyvben.*

³ Nicolai Istvanfi Pannoni *Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV.* 1627.

⁴ Verancsics Antal *Összes munkái*, I—XII. köt. Közli Szalay László. Pest, 1857.

⁵ Paulo Jovio Novocomensi, antistiti Nuceno, Antonius Wrancius Sibencensis Dalmata S. P. D. V. ö. *Összes munkái* I. köt. 178—226. II.

⁶ Verancsics *Összes munkái*, I. köt. 162—178. I.

⁷ Verancsics Antal: *Összes munkái*, II. köt.

⁸ Monumenta Hungariae Historica. Második osztály. I. köt. Pest. 1857.

⁹ Pars III. Budae.

Horvát István: *Levelgyűjtemény Verbótzai István emlékezetéhez*,¹
Szirmay Antal: *Notitia Comitatus Ugocensis*² cz. művek).

Most pedig lássunk tulajdonképeni feladatunkhoz, a regény és forrásai viszonyának megállapításához.

II.

A regény történeti háttére Buda ostroma 1541-ben. Ebből indulnak ki a cselekvény való és kigondolt szálai. Dolgozatunk céljának azonban jobban megfelel, ha a történeti eseményeket különválasztjuk a kigondolt részekről és az összevetést Buda ostromán, a történeti háttéren kezdjük, aztán pedig a történeti személyekre térünk át és végül a kigondolt alakokban keressük a való adatokat.

A költő Budavár képét az ostrom alatt és után Verancsics Antal munkái nyomán rajzolja meg, s a látottakat művészi fogással a regény egyik szereplője, Komjáthi Elemér szavaival így beszéli el:

»A Gellérthegy tetején összerombolt táborhelyet, aljában szétszaggatott híd látok, melynek maradványait nyaldossa, sodorja és vízi tovább a hullám. A német sereg nincs többé . . . A németek a török haderő megérkezése után nem mertek nyílt csatát kockáztatni. A Gellért tetejét védtek makacs, vitéz küzdelmek közt. Ezalatt segélyt is nyertek, de elégtelent arra, hogy állásaikat hosszasan oltalmazhassák. A Gellérről és a pesti partokról tehát tüzes ágyúzást nyitottak meg, mely a Duna jobboldalán a Török Bálint és a temesi gróf csapatait visszahúzódsra kényszeríté. E csekély győzelem után másnap reggelre egész hajóhaduk a Gellért lába elé vonult . . . Késő éjjel azonban a kémek hírül hozták, hogy a németek egy rögtönzött hajóhídon a pesti partra szállának át. A gyorsan összevont török és magyar erő megtámadta őket és soraikban iszonyú mészárlást vitt végbe. A Dunán sűrűn hömpölyögtek a holttestek; Pesten ezrekre ment a felkonczoltak és foglyok száma. Buda ostromának vége szakadt, s a szultán féltvén seregeit a holttestemek bűzhödtt gőzölgéseiből támadható ragályoktól, az ó-budai magaslatokra épen most költözik át.« (125—6. l.)³

Ugyanezt a részletet körülbelül hasonló leírásban olvashatjuk a Verancsics Antalhoz írt levélben, a mely az 1541-iki budai veszedelemről szól. Nagyobb hitelesség kedvéért az idézett részt eredeti formájában, latin nyelven közlöm:

»Germani castra sua in vertice et dorso montis s. Gerardi fortiter muniverunt. Sed quoniam pauci erant et sperabant in dies plures gentes,

¹ Pest. 1819.

² E könyvet csak másodkézből idézhetem, mert nem juthattam hozzá.

³ Az idézeteket a regény legutóbbi (1897.) kiadásából vettem, melyet Gyulai Pál bocsátott közre *Báró Kemény Zsigmond összes művei* cz. alatt.

ae ut tanto facilius ad eos pervenire possent, coeperunt in Danubio pontem struere, qui ubi jam perficiendus erat, magna vi ventorum et tempestate est bis disruptus. Cumque nos jam omni ex parte premerent, interim (30. juli) venit Memhethbassa, qui adventu suo obsidionem solvit . . . Ex altera parte dominus Pettrowth comes Themesiensis et dominus Valentinus Thewrewk cum gentibus suis prope civitatem erant, observantes, ne qua Germani evadere possent . . . Germani qui verticem montis tutabantur, quia viribus impares erant, non audebant aperto Marte agere, sed postquam auxilia advenerunt, coeperunt frequentes globulos ex superiore parte conicere; interim etiam directa est bombardata ex Pestho ad latus montis, quae multum tum equitibus, tum peditibus nocere potuisset, imo nocuit, quia equos duos interfecit et aliquot homines. Tum coeperunt omnes terga dare et fugere praecipites. In crastino (21. aug.) tota classis, quae sparsim alias stabat, aggregata est ad pedem montis sancti Gerardi . . . Illi re cognita animadvertentes exercitum distractum nocte media eadem hora sunt illos omni ex parte aggressi. Relicti erant Bohemorum et Moravorum ad tria millia, Germanorum duo, qui magna ex parte sunt occisi, multi submersi, capti erant circiter sexingenti, qui cum caesari monstrarentur in armis, iussit omnes occidi . . . Caesar statim ab adventu suo, timens infectionem, iussit ut totus exercitus locum mutaret, aqua enim ferebat volvendo longo tractu corpora submersorum. Itaque castra supra veterem Budam (27. aug.) posuit.« (163—165.)¹

Az éjjeli öldöklő harcz leírását azonban, midőn a budai őrség a török sereggel egyesülve megtámadja Roggendorf táborát, Kemény nem Verancsics után adja, habár ott szintén megtalálhatta volna a neki szükséges adatokat, hanem másodkézből, Szalay *Magyarország történetéből* vette át. Pedig Szalay elbeszélése e helyütt első sorban a Verancsics-féle magyar krónika nyomán készült. Oka ennek valószínűleg az, hogy Kemény, a mire neki szüksége volt, teljesen készen találta Szalaynál, még stiláris átalakítást sem kellett rajta végeznie. S Keménynél, kiből a nyelvbéli kifejezés képessége legkevésbé állott arányban a költői alkotó erővel, ez könnyen megérthető jelenség. A kérdéses részlet Keménynél így hangzik:

»A késő éj irtózatossá harcz tanuja volt. Roggendorf haditanácsa elhatározta, hogy a tábor, mihelyt besötétül, négy osztályban Pestre költözködik: elsőben az ágyúk, melyeknek megmentését Ferdinánd király Roggendorf lelkére kötötte, s a magyar hadak; aztán a cseh és német lovasság, harmadik és negyedik sorban pedig a gyalog zászlóaljok. Midőn az ágyúk és a magyarok már túl voltak, néhány szökevény Budára szaladt, hírül hozni a tábor továbbkelését. Mohamed basa is idején érte-

¹ Verancsics Összes munkáinak I. kötetéből. (*Monumenta Hungariae Historica.*)

sült a szándékról, s a cseh és német lovasságnak átszállítása után a budai őrség a török sereggel együtt megrohanták az ágyúk nélkül maradt német gyalogságot. A kik ellenállottak, felmészároltattak, a kik futásban kerestek menedéket, többnyire a Dunába ölettek. Roggendorf, a vén gyermek, sátrában várta a halált, megsebesítve s e szavakat mormolva: Ó Felsege tönkretevé becsületemet, testemet, életemet. Néhány híve őt naszádra vitte, mások is szerencsésen hajókra kaptak az éjféli után támadt szörnyű zivatarban. De György frater felgyújtotta a Mátyás király csürei mellett — a mai halászárosban — a szénakazlakat, szövétnekül Kazim bég naszádosainak, kik több hajót elsüllyesztettek; néhány, köztük Roggendorfé, Komáromba menekült. Másnap hajnalban a hadak Pestre szállítottattak, melynek őrsége, úgyszintén Roggendorf és Perényi összes lovassága, a boltok kifosztása után megszaladt, vagy felkonczoltatott. Az éji és reggeli ütközetben levágattak és Dunába fulladtak száma tizenhatezerre rúgott; míg a foglyoké alig haladta meg a nyolczszázat.» (135—6.)

Az itt közölt részletet minden változtatás nélkül vette át Kemény Szalay történelméből, a mit az alábbi sorokból nyilván kitetszik:

»Elhatározá a haditanács, hogy mihelyt béestvéledik, négy osztályban Pestre költözködik a tábor; elsőben az ágyúk, melyeknek megmentését a király Roggendorf lelkére kötötte, s a magyar hadak; aztán a cseh és német lovasság, harmadik s negyedik sorban a gyalog zászlóaljok. Midőn az ágyúk s a magyarok már túlnan voltak, néhány cseh csőkevény Budára szaladt, hírül hozni a tábor továbbkelését. Mohamed basa is idején értesült a szándéklatról, s a cseh és német lovasságnak átszállítása után, a budai őrség s a török sereg egyetemben megrohanták az ágyúk nélkül maradt német gyalogságot. A kik ellenálltanak, felmészároltattak, a kik futamodásban kerestek menedéket a Dunába ölettek. Roggendorf, a vén gyermek, sátrában várta a halált, megsebesítve, s e szavakat mormolva; »Uram tönkre tette becsületemet, testemet, életemet.« Néhány híve őt egy naszádra vitte, mások is szerencsésen hajókra kaptak a szörnyű zavarban; de Martinuzzi felgyújtotta a Mátyás király csürei mellett — a mai halászárosban — magasra emeltetett szénaboglyákat, szövétnekül Kazim bég naszádosainak, kik több hajót elsüllyesztettek; néhány, köztük Roggendorfé, Komáromba menekült. Augusztus 22-én hajnalban a török hadak Pestre szállítottattak, melynek őrsége azonképen mint Roggendorf s Perényi összes lovassága, a boltok kifosztása után megfutamodott vagy felkonczoltatott . . . »Igazat mondok, uraim, — így foháskodik jámbor krónikásunk, — hogy a mi ember hala meg a táborban, kiket levágának, és a kik futamodás-közben a Dunába veszének, és kiket Pestben levágának, többen voltanak mind tizenhatezer embernél. A foglyok száma csak nyolczszázra ment.« (Szalay, IV. köt. 217—8. l.)

Az a »jámbor krónikás,« a kiről itt Szalay említést tesz, valószínűleg Bornemisza Tamás; mert az ő feljegyzései után készítette Verancsics a maga magyar nyelvű krónikáját, a mely hazai történelmünknek 1504—1566-ig terjedő részét foglalja magá-

ban. A széles látkörű és nagy tudományu Verancsicsra a »jámbor krónikás« nem épen megtisztelő kifejezés, egy cseppet sem illik. De Szalay sem vonatkoztathatta rá, habár az idézet Verancsics magyar krónikájából való. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Szalay e krónikát csak részben tartotta Verancsics munkájának; a mennyiben a krónika befejező részéről azt hiszi, hogy az Bornemisza Tamás kezeírása, ki, miután Buda ostroma alatt mindenét elvesztette, egyideig Ferdinánd kegyelméből élősködött, később pedig Verancsics vette maga mellé másolónak, vagy talán épen őt bízta meg krónikája szerkesztésével. De ha ezt nem tette is, feljegyzéseit minden esetre felhasználta Buda veszedelmének leírásánál, a mely munkájának mintegy gerinczét alkotja. Ebből a krónikából merítette első sorban Szalay Buda veszedelmének leírását, és Kemény regényének is sok helyütt ez volt a forrása, kivéve a főntebbi és még néhány helyet, melyeket Szalaytól vagy Horváth Mihálytól vett át minden változtatás nélkül.

Kemény Zsigmond Buda elfoglalásának rajzánál a modern történetírók közül még Horváth Mihály *Utyeszenich Frater György élete* cz. művét is felhasználta. Első pillanatra valószínűtlennek látszik a dolog, mert a mint bevezető sorainkban említettük, Kemény *Zord idő* cz. regényének első részét¹ már 1857—58-ban közölte a *Budapesti Szemlé*ben, Horváth Mihály dolgozata pedig 1859-ben jelent meg a *Történelmi Zsebkönyv*ben. De ezzel szemben ne feledjük el, hogy a teljes regény szint 1862-ben jelent meg, s így a második és harmadik rész megalkotásánál semmi sem állott az író útjában, hogy Horváth Mihály időközben megjelent munkáját ne értékesítse regénye megírásánál, melynek teljes elkészítése, úgylátszik, öt évet vett igénybe. Hogy ez nem pusztá feltevés, az alábbi átvételek nyilván mutatják.

Ilyen részlet pl. az, midőn a szultán az ország egy részének birtokba-vétele czéljából nagy sereggel Buda alá érkezve, csauz basáját nagy kísérettel és ajándékokkal küldi Izabella udvarába, hogy az titkon tudomást szerezzen a Zápolya-ház viszonyairól; az Izabella előtt megjelent csauz basa

»jól betanult beszédben fejezte ki a szultán sajnálkozását azon, hogy az ozmánok régi hagyományai tiltják a fejedelemnek idegen nőkhöz tett látogatását, neki sem szabad a királynét személyesen felkeresni . . . A szultán tehát csak arra kéri a királynét, küldje el hozzá az ő jó barátja örökösét, a kis Zsigmondot, az ország tanácsosainak kíséretében, hogy szive óhajtása szerint láthassa, megölelhesse, megcsókolhassa s fiainak, Szelimnek és Bajazetnek bemutatván, azok testvéri szeretetébe ajánlhassa. Izabella a váratlan kivánságtól zavarba hozatva s nagy szerencsétlenséget sejtve, haladékot kért, míg minisztereit tanácskozásra egybegyűjtheti.« (151—2.)

¹ Az általunk használt kiadásnak 1—126. lapjai.

Ugyanígy van ez megírva Horváth Mihálnál is, csak valamivel rövidebben:

»Az üzenet pedig abból állott, hogy a padisah a királynét üdvezli, barátságáról, pártfogásáról biztosítja; minthogy a mozlem törvény tiltja idegen nő hajlékába mennie, a kis herceget pedig látni s fainak is megmutatni kívánná, kéri a királynét, küldené le őt a táborba. Az üzenet nagyon megijeszté Izabellát, s azonnal maga köré gyűjté tanácsosait.« (182—3.)¹

Még feltűnőbb hasonlóságot találunk az alábbi részletben, a hol az ország sorsáról tanácskozó divánt mutatja be a költő:

»Délután a táborban diván tartatott, melybe a magyar urak is meghivattak. Tudtokra adatott, hogy a szultán elhatározta Budavárát egyenesen a maga hatalma alá venni, a török kapitány és őrség védelmére bízni, mert ily várost nem lehet női kézen hagyni: a nők változékonyok mint a szél, s majd egy-, majd másfelé hajolnak. Egyébiránt — tévé hozzá Rusztán basa enyhítőleg — a legyőzhetetlen padisah, mihelyt kipihente magát, egyenesen Bécs ellen indul, azt megvívja s tüstént átadja János Zsigmond ő felségének Budavárával együtt. Tehát a főváros megszállása csak ideiglenes természetű, s a hadviselet terhével áll összefüggésben. György frater az áruláson mélyen megindulva előadá, hogy a vár biztonsága végett nem szükséges abba török őrség. Eddig magok is megtettek mindent, mit tőlük a hatalmas császár szolgálata kívánt; ezt szándékuk tenni a jövőben is. De ellenezniök kell, hogy a várba török kapitány hozassék.« (208.)

Ez a részlet nagyjában megvan Verancsics magyar krónikájában is; de a kifejezések azonossága nyilván mutatja, hogy Horváth Mihály munkájából történt az átvétel:

»Ezalatt a táborban diván tartatott, melybe a magyar urak is meghivattak. Tudtokra adatott, hogy a padisah elhatározta légyen, Budavárát egyenesen a maga kezére venni s török kapitány és őrség védelmére bízni: »mert ily várost nem lehet női kézen hagyni; a nők változékonyak, mint a szél, s majd egy-, majd másfelé hajolnak.« Frater György a töröknek ezen árulásától mélyen megindulva előadá, hogy a vár biztonsága végett nem szükséges abban a török őrség; eddig magok is megtettek mindent, a mit tőlük a hatalmas császár szolgálata kívánt, ezt szándékuk tenni a jövőben is; de azt egyáltalában nem kívánják, hogy a várba török kapitány tétessék.« (184.)

Feltűnően egyezik a diván további tanácskozásának leírása is Horváth Mihály előadásával. Az elágazó vélemények jellemző

¹ Minthogy az első kiadás nem állott rendelkezésemre, az idézeteket Horváth Mihály *kiseb történelmi munkái* IV. kötetéből vettem, (Pest. 1868.), a hol *Utyeszenich Frater György élete* új lenyomatban jelent meg. A lapszámok tehát ezen kiadásra vonatkoznak.

rajzához, a hol a kapzsiság, szőszegés és a helyzet kizsákmányolása játszotta a főszerepet, úgy látszik, semmit sem tartott szükségesnek hozzátenni az író; mert megtalálta mindazt benne, a mire neki szüksége volt.

»Másnap a diván arról tanácskozott: mit kelljen tenni a királynéval, annak fiával s az őrizet alá helyezett urakkal. Az *anatoli basának* az volt a véleménye, hogy mindnyájan Konstantinápolyba küldessenek s az ország egy Budán hagyandó basa kormánya alá tétessék. *A belgrádi kormányzó* ellenben méltatlannak mondá egy síró asszony kedvéért s védelmére minduntalan költséges hadjáratot intézni: küldje vissza a szultán a királynét atyjához Lengyelországba; a királyúrfit neveltesse Konstantinápolyban; az urakat ölesse meg, váraikat foglalja el, s az országot tegye török tartományyá. »Hát a szultánt, ki a királynénak és János király trónutódjának védelmet, pártfogást ígért, szőszegéssel vádolhassák-e a keresztyének?« mondá Rusztán basa, kinél a királyné ajándékai által megnyert Mirmah szultánnőnek közbenjárása sem maradt hatás nélkül. . . . Szolimán császár, ki elébe a diván megoszló véleménye fölterjesztetett, vejének tanácsára hajlott, s kimondá akaratját, hogy Budavár s a Duna melletti vidék a Tiszáig török tartományyá legyen: a királyné fiával és annak gyámjaival Lippára költözzék, s a Tiszántúl és Erdélyben uralkodjék; Török Bálint pedig, minthogy a míg Ferdinánd pártján volt, sok kárt tón a töröknek, Konstantinápolyba fogásba vitessék; Werbőczy Budán maradjon, mint az új török tartomány főbírája. Ezzel György frater s a többi urak, Török Bálintot kivéve, szabadon bocsáttattak, meghagyatván nekik, hogy a királynéval Lippára vonuljanak. A csauz basa Izabellához küldetett, hogy megvigye neki az aranyos és kék betűkkel arab nyelven írt okiratot, melyben a szultán esküvel ígérte, hogy a királynét és fiát kijelelt országában védendi, s mihelyt ez nagykorúvá nő, neki Budát is visszaadja.« (246—7.)

A regény itt közölt részlete és Horváth Mihály alábbi sorai között csak annyi különbség van, hogy Kemény a két perfid véleménynyel előhozakodó basát közelebről is meghatározza, a midőn az egyiket az anatoli basának, a másikat pedig a belgrádi kormányzónak nevezi.

»A diván utóbb arról tanácskozott, mit kelljen tenni a királynéval, annak fiával s az urakkal? *Egy basának* az volt a véleménye, hogy mindnyájan Konstantinápolyba küldessenek, s az ország egy Budán hagyandó basa kormánya alá tétessék. *Egy másik* méltatlannak mondá egy síró asszony kedvéért s védelmére minduntalan oly költséges hadjáratot intézni: küldené a szultán a királynét vissza atyjához Lengyelországba; a herceget neveltetné Konstantinápolyban; az urakat öletné meg, váraikat foglalná el s az országot tenné török tartományyá. »Hát a szultánt, ki a királynénak s a hercegnek védelmet, pártfogást ígért, szőszegéssel vádolhassák-e a keresztyének?« mondá Rusztán basa, kinél a királyné ajándékai által megnyert nejének közbenjárása sem maradt

hatás nélkül. Szulejmán, nevének becsületére büszke, maga is vejenek tanácsára hajlott, s kimondá akaratát, hogy Budavár s a Duna melletti vidék a Tiszáig török tartománynya legyen; a királyné fiával s annak gyámjaival Lippára költözzék s a Tiszántúl és Erdélyben uralkodjék, Török Bálint, ki előbb míg Ferdinánd pártján volt, annyi kárt tön a töröknek, Konstantinápolyba fogságba vitessék; Verbőczy Budán maradjon, mint az új török tartomány főbírája. Harmadnapon tehát Frater György s a többi urak, Török Bálintot kivéve, szabadon bocsáttattak, meghagyatván nekik, hogy a királynéval és a kis herczeggel Lippára vonuljanak. A csauszok agája egyszersmind tolmács kíséretében a királynéhez küldetett, hogy megvigye neki az aranyos és kék betűkkel arab nyelven írt okmányt, melyben a szultán esküvel ígérte, hogy a királynét és a herczeget kijelölt országában védendő, s mihelyt ez nagykorúvá nő, Budát is visszaadja.« (184—5.)

A költő a történet fonalát továbbvezetve, a kifejezések átvételével ismét elárulja tulajdonképeni forrását. Így Budavár megszállását a janicsárok által Szalay után beszéli el. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ezt a részletet Szalay is a Verancsic-féle magyar krónika nyomán írta meg, s lényegében mai nyelven ugyanazt adja, a mit a krónikás a 61—63. lapokon. A midőn tehát Kemény a történet elmondása előtt azt mondja, hogy »a mi ezentúl történt, röviden meg van írva a krónikában,« egész határozottsággal rámutat az eredeti forrásra, a krónikára; annál különösebb, hogy mégis Szalayhoz folyamodik, a mikor fel kell azt használnia. Legalább az a körülmény, hogy Szalay szövegezéséből egész mondatokat vesz át, nyilvánvalóvá teszi, hogy nem a krónika szövege állott előtte a munka készítése közben, hanem Szalay történelme. Más helyütt megint, a mint látni fogjuk, a krónikát veszi elő egy-egy új ecsetvonás megcsinálása végett. A szóbanforgó részlet Keménynél így van:

»Az anatóli basa magyarul mondá: — A budai bíró lépjen a sort formált janicsárok élére, vezesse őket a várba, s foglalja el számokra azt a szultán nevében . . . Turgovics Miklóstól vezetve, felmentek a janicsárok Budavárba, a vizivárosi kaputól a Szent-György teréig, hol hozzájuk csatlakozának a Budára tegnap csak mulatni indult bajtársak is. Néhány percz mulva deli arab ménen s fényes törzstiszteitől kísérve megjelent az anatóli basa, a renegát Szolimán is. Ez Turgovicstól a szultán nevében átveszi a várost; midőn aztán a basa magasra emelvén a nagyúr zászlóját janicsáraival minden utcát és kaput megszállat. S most egyszerre az utczákon kikiáltatik, hogy valaki a városban van, nemes, katona eltakarodjék. Estig végrehajtatott a parancs, s a meg-lepetett, vezérek nélkül bolygó őrség tétlenül nézte az ármányt. Most két sátor emelkedik a Szent-György terén: egyik Szolimán basáé, a másik a janicsár agáé. A következő nap kihirdtetett, hogy a polgárok s a köznép fegyvereiket, bármineműek legyenek, még a késeket is, fejök és jószágok vesztése alatt a Szent-György terére hozzák. A városi nép a

szerint cselekedett. Izabellát föl hívta a jancsár aga, nyitná meg a királyi várak kapuit Szolimán hadai előtt. A várak a szultáné, válaszolá Izabella, kérve az agát, csak addig ne eresztené be senkit, míg belőle ki nem költözik. A jancsárok egy álló hétig az utcán tanyáztak, s a lakosoknak meghagyatott, húznák meg magokat házaikban. Az anatóli basa ugyanis zendüléstől tartott, mely a féltett kincset megint kiüthetné kezéből. Még utóbb is, midőn úrszabású, nemes vagy szolgáló embert láttak az utcákon a jancsárok, nyomban kiűzték a városból, melyben csak polgárt, pórt és zsidót akartak túrni. (242—4.)

Ezt a részletet a maga egészében, néhány kifejezés elhagyásával, majdnem szóról-szóra megtaláljuk Szalay alábbi soraiban:

»Szolimán basa, anatóliai kormányzó, ekkor előkiáltja a budai bírót, Turkovics Miklóst, és parancsolja neki: jőne vele s a jancsárokkal, Budát a szultánnak általadni. Az urak sátorát egy csapat török őr körül fogja. És Turkovics kíséretében felmennek a jancsárok Budavárba, a szombati kaputól Szent-György teréig, hol Szolimán basa, magasra emelvén a nagyúr zászlaját, jancsáraival a város mind öt utcáját, . . . a város mindhárom kapuját . . . megállatja. Két sátor emelkedik a Szent-György terén: az egyik Szolimán basáé, a másik a jancsár agáé. S most kikiáltatik utczáról-utczára, hogy valaki a városban van, nemes, katona kitakarodjék. Estig végrehajtatott a parancs, a meglepetett, vezérek nélkül bolygó s részben az urakkal a táborba indult őrség tétlenül nézte az ármányt. Másnap meghirdetett a városban, hogy a polgárok és egyéb nem nemes lakosok fegyvereiket, bármineműek legyenek, még a késeket is, fejjök, jószágok vesztese alatt Szent-György terére hozzák. A város népe a szerint cselekedett. Izabellát felhívta a jancsár aga, nyitná meg a királyi várak kapuit Szolimán hadai előtt. A várak a szultáné, válaszolá Izabella, kérve az agát, addig ne eresztené be senkit, míg ő, a királyné, belőle kiköltözködni fogott. A jancsárok egy álló hétig az utcákon tanyáztak, s a lakosoknak meghagyatott, húznák meg magukat házaikban; Szolimán basa zendüléstől tartott, mely a féltett kincset még kiüthetné kezéből. Még utóbb is, midőn úrszabású, nemes, vagy szolgáló embert láttak az utcákon a jancsárok, nyomban kiűzték őket a városból, melyben csak polgárt, pórt, zsidót akartak túrni.« (220—222.)

A regénynek azon részlete pedig, a mely a szultánnak Budavárba való ünnepélyes bevonulásáról és annak mohamedán szertartások szerint történt birtokbavételéről szól, minden részletével Verancsicsnak Joviusához írt levele nyomán készült.

»A hatalmas padisah . . . kihirdetetté, hogy Buda a török birodalom egyik különös kegyelemben részesített városa, melynek többé Magyarországhoz semmi köze. Levéteté a toronyról a harangot, s a Boldogságos szűz német egyházáról a keresztet is. S miután onnan kidobatta az oltárt, az oltárképeket, a szent edényeket, papi öltözékeket, a falakba helyezett síremlékeket, a faragványos régi padokat és a szószéket: leküldé jancsárait a kriptába, hogy rabolják ki a koporsókat és

szórják szét a hamvakat. A czinterem sírkövei hasonló eljárásban részeseültek . . . s a főegyház mecsetté, Buda török várossá vált . . . Ha a jelvényeitől és ékességeitől megfosztott keresztény főegyház kellő közepébe lépcsőzetes trónt emelnek, s arra maga a szultán ül le és saját vezetése alatt hajtja végre a beszterelést; akkor a templomot és a várost a Korán megsértése nélkül soha kezéből ki nem bocsáthatja, s tartozik azt a próféta zászlójának lobogtatásával és utolsó vércseppig védeni.« (321—2.)

Kemény ezen sorai csekély különbséggel megtalálhatók Verancsics alábbi latin szövegében, melyet összehasonlítás kedvéért szintén ideiktatok:

»Ex ea (t. i. a székesegyházból) per sacerdotis mahometicos quicquid christianae religionis inerat, ejectum, ac suo ritu expiatum, nuda nimirum et sine aris relicta cuncta, nec ossibus quidem in monumentis concessa quies. Eruta enim, et una cum divorum nostrorum imaginibus igni consumpta et abiecti in ventum cineres. Suggestum inde specie cuiusdam throni opulenter extractum, et sic eminenter erectum, ut per plures gradus conscenderetur, caesari ad victoriam possessae Budae felicibus auspiciis dedicandum, in medio templi posuere. Ferunt hoc genti sacrificium esse, idque ea lege Mahometto institutum, ut quibuscunque in locis atque urbibus fuerit celebratum, iis eas ipsas urbes, locaque, quibus sunt adempta, nefas sit unquam restituere, nec eo alii, quam bellorum ductores, ac nationum, rerumque domini defunguntur.« (I. 222.)

III.

Az olyan nagy jelentőségű országos esemény, mint a minő Buda elfoglalása, nemcsak a nemzeti életre volt romboló hatással, hanem a kor vezéregyéniségeiben is változást idézett elő. Keménynek tehát, a ki történeti regényeiben nemcsak a kor festője, hanem annak valódi történetírója, nem lehetett megelégednie a tények hű előadásával. Az eddig bemutatott részletek pedig a történeti háttér megrajzolásában őt csak mint a tények reprodukálóját állítják elének. Mély történeti belátását épen a kor politikai áramlatainak feltűntetésében és bírálatában árulja el; hogy ezt mennyire tudja egyesíteni a történeti hűséggel, történeti személyeinek jellemzésénél láthatjuk. Az öntudatos politikai belátást a regény szereplői között *Martinuzzi* képviseli. Ha a regényben nem jut is neki főszerep, a gyászos korszak zavaros politikai életén mégis az ő rendkívüli egyénisége uralkodik. Az egész mű különben is a politikai tévedések tragédiája. Frater György maga mondja, miután eddigi politikáját Buda elvesztésével megbukottnak látja, hogy a ballépésekből támad a megtorlás. A bűnt az Isten megbocsáthatja a gyónónak és a bánkódónak, de a félreismert politikai érdekek kegyetlenek, s természetükben fekszik a kérlelhetetlen bosszúállás.« (292.) Világosan kitetszik a regényből, hogy a szerző rosszalja Martinuzzi

politikáját, s egészben véve kérlelhetetlen szigorral ítéli el Izabella tanácsosait, s az országot ért veszedelemért tisztán rájuk hárítja a felelősséget, mivel elég könnyelműek voltak Szolimán szavainak hitelt adni. Frater György alakját Kemény csak néhány odavetett vonással rajzolja meg; de pl. a budai tanácsban mondott szavai és mozdulatai s párbeszéde Frangepán Orbánnal tökéletesen elégségesek ahhoz, hogy lángeszét és egész politikáját minden káros következtetésekkel tisztán lássuk. S ámbár szereplésének és jellemének megrajzolásánál egészben véve Horváth Mihálynak Frater Györgyről írt, s már fentebb idézett életrajzát tartotta szem előtt a költő, mégis husból és vérből való emberré az ő teremtő képzelete általt vált, mert a történelem e rejtélyes jellemű politikusa a regényben nem talány előttünk, hanem egy csalódott és félreértett nagyság, ki maga gyónja meg tévedését. Általában Keménynek a történeti személyek jellemzésénél megvan az a kiváló érdeme, hogy nem állítja őket olympusi magaslatra, mint legtöbb regényíró, s egyes vonásaikat nem nagyítja emberfeletti méretűekké, hanem az olvasót bizalmas közelükbe viszi, hogy szívük rejtett titkaiba is belásson s gyengéiket megismerje, a miből a maguk vagy mások szencsétlensége árad.

Igy látjuk ezt Frater Györgynél is, a kit ámbár ugyanazon alapvonásokkal rajzol meg, a melyeket Horváth Mihály emel ki életrajzában, mégis mennyivel emberibbnek ismerjük őt meg a regénynek abból a pár odavetett vonásából.

Az átvételnek annyira kézzelfogható bizonyítékait itt nem találjuk meg, mint az eddig közölt kölcsönvételeknél, de azért Frater György alakján határozottan megérzik Horváth Mihály műveinek szelleme. Horváth ugyanis ezt mondja róla:

→ »Frater György jellemében két fővonást találunk, melyek valamint forrásai, indokai voltak minden fontosabb tetteinek, úgy csakis azokból fejthetni meg ezeket. E két vonás: lángoló hazafiság, lángoló nagyravágás.« (15.)

Kemény Zsigmond is ezen a két tulajdonságon építi fel Frater György jellemét. Pl. az ő nagyravágására (uralomvág) czéloz Izabella, midőn Buda ostroma alatt Turgovicscsal beszélve azt mondja:

»Tanácsosim a trónt nem a jogért védik, mert arról a váradi békében lemondtak, hanem mert uralkodni szeretnek.« (139.)

Hazaszeretetét pedig a költő magának Frater Györgynek szájába adott szavakkal hirdeti, a midőn ez mintegy önmaga előtt igazolni akarja politikáját, hogy t. i. Buda elfoglalásáig miért tartott a törökkel, s mihelyt ez megtörtént, miért pártolt a némethez.

»De én, gondolá magában Martinuzzi, Magyarország területi épségét akartam visszaszerezni, még pedig egy magyar uralkodóház alatt. Most midőn tervem az eddigi úton lehetetlenné vált, s a viszonyok kényszerű-

sege tőlem áldozatot kíván, inkább dobom el a Zápolya-ház koronáját, hogy kivívhassem az ép és egész Magyarországot, Nem az én politikám-e a valódi hazafias, az igazán magyar? Mi becsesl bírhat előttem azon cél, hogy a szétdarabolt és a szomszéd hatalmak közt felosztott országból egy hulladék tizenöt vagy húsz megyéből összeférczeltessék magyar születésű herczeg számára, s hogy kegyelemből tengjen addig, míg valamelyik szomszéd a kezét rátenni veszélytelennek nem tartja.» (290.)

Ez a részlet nemcsak Frater György hazaszeretetését hirdeti, hanem politikai magatartásának igazolását is magában foglalja; s az ő jellemében ez a fő és megoldandó probléma, a mely, úgy látszik, Keményt mint költőt és politikust egyformán érdekelhette. Ezért a regény más helyein is foglalkozik e kérdéssel. Pl. Frater György politikai változását igen érthetően magyarázzák az alábbi sorok is, a hol még néhány alapvető vonásával ismerkedünk meg e genialis államférfiúnak.

»György barát rejtélyes, céljaira árutakat is kereső, de kimeríthetetlen segélyforrásokkal bíró jelleme, azon percztől kezdve, midőn a tanácsosok a divánból kivetetvén, őrizet alá vettek, romba dőlt politikai tervei helyébe új építményhez fogott (248) . . . Jelleme szívóságát átvitte a politikába is. Szt. István koronájának területét egy fő alatt egyesíteni: ez volt törekvése. Ha a vallási villongások, ha a német birodalom zilált helyzete, s ha a francia politika iránya nem tette volna aránylag gyengébbé Ferdinándot, mint Zápolyát, kit a nemzeti párt rokonszenve és a török császár véduralma támogatott: akkor György barát csalhatatlanul Ferdinánd részére állott volna. Így azonban a Zápolya-család ügyét pártolta s a törököt, melynek védhatalma alatt Magyarországot visszaállítani remélé. Elhatározott lévén e célra nézve, nem volt válogató az eszközökben. Az álút, a tettetés, a ravaszság, a jól játszott ingadozás bizonyos pontig csak annyi értékkel bírtak az ő politikájában, mint e vétekkel szembevetett erények. Az óbudai sátorban Szolimán császár levetette álarczát, s a védúrból hódítóvá lett, még pedig az álnokság oly fegyvereivel, melyeket maga helyén Martinuzzi sem vetett volna meg. Midőn tehát ő a szultán eljárását észrevette, azon érzés szállotta meg, . . . hogy le kell a trónról léptetni a Zápolya-családot a váradi szerződés végrehajtása által, s Ferdinándhoz vonva az egész nemzetet, kell Magyarország egységét létesíteni.« (249—50.)

Keménynek Frater Györgyről alkotott ezen felfogását részben szintén megtalálhatjuk Horváth művében, a hol körülbelül ugyanilyen itéletet olvashatunk jelleméről és politikájáról. A főkülönbség köztük az, hogy Horváth Mihály mindvégig menti őt; míg Kemény, ha tettének jogosultságát elismeri is, végeredményében elítélőleg szól felőle. Különböztetjük most Horváth jellemzését:

»A fondorkodást, a fortélyos, kétszínű tekervényes modort . . . csak a rendkívül súlyos bonyolult helyzet, s a szeretett hazának féltése kényszerítette reá, oltotta be jellemébe. (422.) Politikai irányban a vég-

kimerüléssel fenyegetett haza s nemzet fentmaradása és megszilárdítása volt az ő vezérszilaga. Ezen elv szolgál kulcsul egész nyilvános életéhez. Ennek föltétele nélkül nem fogjuk őt érteni, sem midőn a török pártfogásában, sem midőn a Ferdinándhoz való szításban kereste a haza üdvét . . . Eleinte ő azt tűzte ki céljává, hogy a törökben halálos ellenségből barátot szerezzen a hazának, s pártfogása alatt egyesítse a meghasonlott nemzetet. De miután meggyőződött, hogy az egyesülés ez úton el nem érhető; János halála után pedig hűtlenebbnek tapasztalta a törököt, mintsem, hogy benne bizhatnék: azontúl fő céljává lett Ferdinánd alatt egyesíteni az országot.« (423.)

Bár Martinuzzinak politikailag igaza volt, az író, kinek erkölcsi magaslatról kell nézni az eseményeket, a regény végén mégis sejteti méltó bünhődését köpönyegforgatásáért. S Keménynek felfogása a költői igazságszolgáltatás szempontjából teljesen indokolt, mert a történetíró, ha jogosultnak tartja is Fráter György politikáját, a költőnek nem szabad szentesíteni a kétszínűséget a legnemesebb cél szolgálatában sem. Ezért Kemény ellenszenvét sem titkolja, midőn véleményt mond róla; pl. egy helyütt a színlés mesterének nevezi. A költő illetén felfogásának kifejezője a regényben Pallavicini Sforza, Ferdinánd fővezérének, Castaldó grófnak ezredese. Pallavicini e gyűlöletének Martinuzzi iránt történeti alapja van, melyet Kemény valószínűleg szintén Horváthból vett át, a mint az alábbi részletek mutatják.

»Elképzelheti felséged, — mondja Pallavicini Izabellának, — mily megszegyenítő rám nézve, hogy a hadi fegyelemnek engedelmességre áruló mellett, sőt talán annak parancsa alatt kell küzdenem . . . A különben bölcs és vitéz csanádi püspök, Erdély új kormányzója, bár mennyi hasznot okozott árulásával a mi uralkodónknak, mi hű katonák csak lenésben részesíthetjük. Nekem nem mesterségem a politika; de egyszerű eszemmel úgy gondolkozom, hogy a ki egyik uralkodójához hűtelen volt, adandó alkalommal a másik iránt is az lehet . . . Nem hiszem, hogy a váradi püspök és kormányzó ő magassága, kinek hatalma a királyokéval vetekedik, már is udvarunk gyanuját nagy mértékben fel ne ébresztette volna.« (470.)

Kemény ezen szavainak alapja alighanem Horváth Mihály alábbi szavaiban keresendő:

»Mit üzent légyen Ferdinánd e feladásra Castaldónak, nem tudatik. Annyi bizonyos, hogy Castaldo mindent közölt Pallavicinivel, miután ez seregével Erdélybe megérkezett, s azontúl mind a ketten, közös erővel s egyetértve működtek a kardinál vesztére. A két büszke gróf, s nem kevésbbé büszke hadvezér még azután sem tűrhette a függést az alacsony származású szerzetestől, midőn ez már kardináli rangra emelkedett. Ők ennek magaviseletét árulásnak tartották, . . . s árulás színében adták elő a királynak. A vádló ezuttal Pallavicini volt.« (385—6.)

Ugyancsak a költő ítélete hangzik ki Izabella gyűlöletet

lehellő és diadalt jóslo szavaiból, melyek a regény befejezésében Martinuzzi később bekövetkezendő bukását sejtetve egyúttal a költői igazságszolgáltatást hirdetik az őt ért erőszakos halálban. Itt Izabella természetesen csak jóslat formájában mondhatta el azt, a mit Horváthnál Izabella válaszában olvasunk, melyet Castaldo levelére írt, a hol ez Martinuzzi megöletését tudatja vele. A királyné jóslata, mely Fráter Györgynek, a gyűlölt kormányzónak bukását hirdeti, így szól:

»Már hallani vélem a győzelmi zenét . . . Martinuzzi meghalt, s jóslom neked, erőszakos halállal.« (472.)

Ezt kiegészíti a regény egy más helye, melyben a költő Izabelláról beszélve mondja:

»Heves nő lévén, nemcsak gyakran nehezelt tanácsosaira, hanem bosszúvágygyal is telve volt, kivált Martinuzzi ellen.« (239.)

Izabella levelének idevágó része Horváth közlése után így hangzik:

»Igen nehezünkre esett, azt felmagasztalva és csaknem királylyá lettnék látnunk, ki oka volt balsorsunknak. Isten áldja meg mindazokat, kik az igazságot szeretik, és tegye szerencsésekké azokat, kik az árulókat megbüntetik, mikép ez isten akarata, ki halasztván sem csökkenti az igazságos bosszút.« (409.)

A bizalmatlanságot Fráter György politikája iránt igen szépen jellemzi Kemény, midőn a Verancsics Antalhoz Buda veszedelméről írt egykorú levél azon adatát, mely szerint a törökök az állami börtönt feltörték, mert azt hitték, hogy a magyar urak ott török foglyokat sanyargatnak, olyként módosította, hogy Fráter Györgyöt gyanúsították ezzel a törökök, kinek törökbarátságát nem tartották őszintének. Ez a körülmény is a költő elítélő véleményét hirdeti György frater kétszínű politikájával szemben, mint a melylyel bizalmat sem a törököknél, sem a németnél nem volt képes kelteni. A kérdéses részlet így szól Keménynél:

»A török országnagyok még nem szüntek meg azon gyanut táplálni, hogy György fráter, bár nyiltan a magyar-török szövetségnek nagy barátja, titkon muzulmán foglyokat sanyargat az állam börtöneiben. Ennél fogva az anatóli basa rendeletet kapott a budai fogházak feltörésére. Berontottak tehát a janicsárok a várpalota földalatti tömlöczébe, hol várakozásuk ellenére egyetlen török sem vala elzárva.« (244.)

Az említett latin levél ugyanezt a tényt így írja le:

»Ianczara ga carcerem solvit. Id quod factum est propter insimulacionem Memhethbek, qui accusaverat dominos apud caesarem, quod multos captivos Turcas in carceribus detinerent, cum ne unum quidem vinctum haberent.« (I. 170.)

LOÓSZ ISTVÁN.

trübl: 164